

راهکارهای تحقق عدالت اجتماعی و موانع آن از منظر قرآن

چکیده

موضوع این مقاله «موانع و راهکارهای تحقق عدالت اجتماعی از منظر قرآن» می باشد. عدالت اجتماعی، رعایت حقوق دیگران است. مسأله ای که در بسیاری موارد مورد غفلت واقع می گردد. یکی از اهداف از ارسال رسولان، اجرای عدالت میان افراد بشر می باشد و در کلام الله مجید، که قانون اساسی زندگی بشر بیان شده است، مسأله عدالت اجتماعی از اهمیت بالایی برخوردار است که فقدان آن مشکلات فراوانی را در جامعه به وجود خواهد آورد.

بنابراین ضرورت دارد این مسأله مورد بررسی قرار گیرد. در راه تحقق عدالت، زمینه هایی وجود دارد که گاهی مختص و گاهی مشترک بین حاکمان و مردم است و در مقابل همواره موانعی بر سر راه مجریان عدالت وجود دارد که آگاهی از راهکارهای آن، موجب رفع موانع خواهد شد. از این رو بحث های علمی و منطقی به استناد آیات الهی و سنت معصومین (علیهم السلام) پیرامون این مسأله، کمک قابل توجهی برای وصول به عدالت می باشد.

واژگان کلیدی: عدالت اجتماعی، قرآن، مردم، حاکم، جامعه.

طرح بحث

خداوند متعال جهان را برپایه عدالت بنا نموده «خداوند، (با ایجاد نظام واحد جهان هستی) گواهی می دهد که معبودی جز او نیست؛ و فرشتگان و صاحبان دانش، (هر کدام به گونه ای بر این مطلب) گواهی می دهند؛ در حالی که (خداوند در تمام عالم) قیام به عدالت دارد؛ معبودی جز او نیست، که هم توانا و هم حکیم است.» (آل عمران، آیه ۱۸) و عدالتی که هدف از ارسال رسل و انزال کتب بیان شده است: «ما رسولان خود را با دلایل روشن فرستادیم، و با آنها کتاب (آسمانی) و میزان (شناسایی حق از باطل و قوانین عادلانه) نازل کردیم تا مردم قیام به عدالت کنند...» (حدید، آیه ۲۵) و به عنوان یک وظیفه عمومی از جوامع بشری می خواهد تا آن را در جامعه اجرا نموده، از برکات ارزشمند آن بهره مند شوند.

با توجه به اجتماعی بودن انسان، نیاز او در عرصه های مختلف زندگی به مسأله عدالت اجتماعی، از اهمیت و جایگاه ویژه ای برخوردار است.

عدالت اجتماعی، رعایت حقوق دیگران است. بنابراین، موضوع مذکور از جوانب مختلف قابل بررسی می باشد. لذا در این مقاله سعی شده است زمینه ها و موانع تحقق عدالت اجتماعی و نیز راهکارهای آن با توجه به آیات قرآن مورد بررسی قرار گیرد.

مجموعه حاضر در سه محور تنظیم شده است. محور اول زمینه های اجرای عدالت که در سه مبحث ارائه شده است با عنوان زمینه های الف: مشترک بین مردم و زمامداران، ب: مختص حاکمان، ج: مختص مردم، محور دوم موانع اجرای عدالت که مشتمل بر دو مبحث می باشد: الف: موانع مربوط به حکومت، ب: موانع مربوط به مردم و در محور سوم راهکارهای تحقق عدالت اجتماعی که در سه مبحث: راهکارهای سیاسی، فرهنگی و اقتصادی عنوان گردیده است.

مفهوم عدالت

عدالت واژه ای مقدس است. در اسلام آیات و روایات فراوانی به این امر مهم اشاره نموده اند. عدالت از عدل گرفته شده است و به معنای ضد ظلم و جور به کار می رود. (طریحی، مجمع البحرین، ج ۵، ص ۴۲۱-۴۲۰؛ الیسوعی، المنجد فی اللغه و الاعلام، ص ۴۱۹) به عنوان واژه ای قرآنی، معنای مساوات را می رساند. شهید مطهری؛ برای واژه عدل، چهار معنی بیان می- نماید: موزون بودن، عطا کردن به هر ذی حق، حق او را، تساوی و نفی هرگونه تبعیض و رعایت حقوق افراد. (ر.ک: مطهری، عدل الهی، صص ۵۶-۵۴)

از این رو می توان گفت عدالت اجتماعی، رعایت حقوق دیگران است.

اهمیت عدالت اجتماعی

عدالت و عدالت طلبی در فطرت و سرشت انسان ریشه دارد. فلذا به فرموده حضرت، عدل دل پذیر است. «الْعَدْلُ مَأْلُوفٌ، الْجَوْرُ عَسُوفٌ»؛ «عدل دل پذیر است و ستم از راه بیرون برنده است.» (تمیمی آمدی، غررالحکم و دررالکلم، ج ۱۱، ص ۱۱، ح ۶) با تدبیر در آفرینش به خوبی تحقق عدل را می توان در کل هستی احساس کرد. (طه، آیه ۵۰) اعطاء آفرینش هر چیز خود حکایت از عدل دارد. پس همه آفرینش دارای گوهر عدل است و هیچ کس به طور فطری از حوزه ی عدل خارج نمی شود. (ر.ک: جوادی آملی، فلسفه حقوق بشر، ص ۲۰۷)

خداوند متعال در آیات متعددی از قرآن کریم، به طور صریح به عدل و قسط فرمان داده است. از جمله در آیه «إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُكُمْ أَنْ تُؤَدُّوا الْأَمَانَاتِ إِلَىٰ أَهْلِهَا وَإِذَا حَكَمْتُمْ بَيْنَ النَّاسِ أَنْ تَحْكُمُوا بِالْعَدْلِ...» (نساء، آیه ۵۸)؛ که ملاک حکمرانی میان مردم را عدالت قرار داده است. در آیه دیگر از

قرآن کریم نیز می فرماید: «إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُ بِالْعَدْلِ...» (نحل، آیه ۹۰)؛ امر پروردگار را به عدالت بازگو می - کند. حتی در برابر تجاوز دیگران، مجازات عادلانه را گوشزد می کند، «...فَمَنْ اِعْتَدَى عَلَيْكُمْ فَاعْتَدُوا عَلَيْهِ بِمِثْلِ مَا اِعْتَدَى عَلَيْكُمْ...» (بقره، آیه ۱۹۴) و به قضاوت قضاوت عادلانه را فرمان می - دهد. «...وَإِذَا حَكَمْتُمْ بَيْنَ النَّاسِ أَنْ تَحْكُمُوا بِالْعَدْلِ...» (نساء، آیه ۵۸)؛ در کلام الهی، خداوند تبارک و تعالی، امر به عدالت را به عنوان یک دستور ویژه بیان می کند. «قُلْ أَمَرَ رَبِّي بِالْقِسْطِ...» (اعراف، آیه ۲۹)؛ فلذا کسانی که قصد اصلاح امور جامعه و مقابله با مفسد و ناهنجاری های اجتماعی را دارند، زمانی موفق خواهند بود که به عدالت رفتار نمایند و با ظلم و تبعیض های غیر منطقی مقابله کنند.

بنابراین تأکیدات فراوان قرآن و روایات، حکایت از اهمیت موضوع دارد. لکن در هر جامعه ای تخلف و حرکت های خلاف فطرت زیادی مشاهده می شود.

اجرای عدالت، همیشه با مشکلات و موانع گوناگونی روبرو بوده و هست که غفلت و عدم آشنایی با آنها، دستیابی به این آرمان والا را به تأخیر می اندازد و آگاهی از زمینه های اجرای عدالت و راهکارهای آن، از مباحث ضروری در مبحث عدالت اجتماعی شمرده می شود که راه وصول به این آرمان ارزشی را راحت تر خواهد کرد.

برقراری عدالت در جامعه نیاز به زمینه سازی دارد؛ که برخی زمینه ها مشترک بین مردم و زمامداران است. برخی مختص مردم و برخی مختص حاکمان و زمامداران است.

۱. زمینه های اجرای عدالت مشترک بین مردم و زمامداران

منظور این است که هم مردم باید خود را در ایجاد این زمینه ها موظف بدانند و هم حاکم و

زاممداران باید این ویژگی ها را در خود ملکه نمایند جامعه را به سمت عدالت محوری سوق دهند. زمینه هایی مانند تقوا، اعطای حقوق و...

الف) تقوا

از منظر قرآن، انسان های پرهیزگار در حوزه ی رفتارهای اجتماعی عادل هستند؛ زیرا در حقیقت نشانه های تقوای الهی در رفتار افراد بروز پیدا می کند که یکی از مهم ترین نشانه های تقوا، عدالت است. قرآن در بسیاری موارد، اهمیت تقوا را در شرایط حساس، مشکلات و روابط اجتماعی (عدم تزییع حقوق یتیمان و...) به هدف فائق آمدن بر مشکلات به کمک نیروی تقوا مورد تأکید قرار داده است. (ر.ک: مدرسی، من هدی القرآن، ج ۱۶، ص ۶۵) یکی از مهم ترین راه حل ها جهت برقراری عدالت «تقوا» می باشد.

«...قَوَّامِينَ بِالْقِسْطِ...» (نساء، آیه ۱۳۵)؛ قوام صیغه مبالغه است و مبالغه در قیام، یعنی شخص قیام کننده به قسط، نهایت مراقبت را به خرج دهد تا با انگیزه ای از هوای نفس یا ترس و طمع و... از راه عدالت عدول نکند و به راه ظلم نیفتد. (طباطبایی، المیزان فی تفسیر القرآن، ج ۵، ص ۱۰۸)

تا زمانی که پیروی هوای نفس باقی باشد، انجام هرگونه کار خیر و عمل صالحی غیرممکن خواهد بود و با عدم ارتکاب هرگونه کار خیر و صلاح، قدر مسلم است که تقوایی وجود نخواهد داشت. پیروی هوای نفس و تقوا دو امر متضاد می باشند که قابل جمع در یک فرد نخواهد بود. نتیجه عدم تقوا، پیروی از هوای نفس می باشد و با چنین پیروی قطعاً فرد نمی تواند مسیر حق و حقیقت را ببیند و همواره به فکر صیانت و منفعت بیشتر خود و اطرافیانش خواهد بود.

هرچه این پیروی بیشتر گردد، بالتبع دوری از تقوا و عدالت نیز بیشتر خواهد شد. انسان تا نتواند عدالت را در نهاد خود برقرار سازد، قادر به ایجاد عدالت اجتماعی نخواهد بود. پس وجود تقوا،

عامل مهمی در ایجاد عدالت فردی و سپس تحقق عدالت اجتماعی در جامعه خواهد بود.

ب) اعطای حقوق

یکی دیگر از زمینه‌های تحقق عدالت در جامعه، اعطای حقوق می‌باشد. در آیه ی ۱۹۰ سوره ی بقره و آیات مشابه در سوره هائی چون ممتحنه آیه ۸، مائده آیه ۴۲، نساء آیه ۱۳۵، نحل آیه ۱۲۶ و شوری آیه ۴۰ ضمن تصریح به ضرورت دفاع و مقابله در برابر تجاوز دیگران، یادآور می‌شود که در میدان جنگ نیز از حدود و مرزهای الهی نباید تجاوز کرد. رعایت حقوق افراد حتی در میدان جنگ لازم الاجرا است.

طبیعی است در جامعه‌ای که برخورد با دشمنان به این اندازه اهمیت داده شده است، برخورد با خویشان و مسلمانان که به منزله ی برادر و نفس واحدی «إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ إِخْوَةٌ...» (حجرات، آیه ۱۰) ؛ «هر آینه مؤمنان برادرانند...» می‌باشند، به طریق اولی رعایت عدالت و حقوق افراد در جامعه، جایگاه ویژه‌ای خواهد داشت.

بینش و دیدگاه افراد در رعایت حقوق طرفین تأثیرگذار است. به عنوان مثال حقوق الهی خاستگاه اصلی حقوق انسان است و هر انسان راه رسیدن انسان دیگر به خداوند است، یعنی رعایت حقوق دیگران، موجب تکامل آدمی است؛ بر اساس این دیدگاه، توحید و خداباوری، به انسان باوری و رعایت حقوق افراد می‌انجامد. (ر.ک: باقری، عدالت اجتماعی در گستره جهانی، ص ۷۵ - ۷۶) چنین بینشی درباره‌ی انسان، زمینه‌ی عدالت اجتماعی و احترام و عمل به حقوق یکدیگر را به وجود می‌آورد.

ج) سرمایه‌گذاری حاکمان و مردم

یکی دیگر از زمینه‌های مشترک میان مردم و حکومت، در تحقق بخشیدن به عدالت اجتماعی،

سرمایه‌گذاری می‌باشد.

مردم و دولت موظف هستند که در جامعه‌ی اسلامی مقدمات کار و اشتغال را فراهم نمایند تا افراد ضمن رفع نیازهای خود، قدرت اقتصادی دولت اسلامی را هم بالا ببرند و دولت قدرتمندانه بتواند امور معیشتی عموم مردم را فراهم نماید. خداوند در قرآن می‌فرماید: «وَالْأَرْضَ وَضَعَهَا لِلْأَنَامِ» (الرحمن، آیه ۱۰)؛ «زمین را برای خلائق آفرید.»

بر این اساس زمین و هر آن چه در آن است، تنها به یک گروه یا طبقه‌ی معین اختصاص ندارد، بلکه متعلق به همگان است. شرایط باید به گونه‌ای باشد که عموم، امکان استفاده و بهره‌برداری از زمین را داشته باشند و شاید بهترین شیوه‌ی استفاده عموم از زمین، سرمایه‌گذاری مشروع باشد، پس هر کس در هر زمینه‌ای که می‌تواند باید اقدام به سرمایه‌گذاری کند تا مقدمه‌ای برای ایجاد رفاه و عدالت نیز باشد.

از یک طرف دولت با امکانات مالی که دارد در کارهای تولیدی و اشتغال سرمایه‌گذاری نماید. از طرف دیگر با دادن امکانات مالی، بخش خصوصی و تعاونی را ترغیب و تشویق به سرمایه‌گذاری در کارهای تولیدی و اشتغال نماید تا عده‌ی بیشتری از افراد جامعه نیز مشغول به فعالیت اقتصادی شوند. (ر.ک: شبدینی پاشاکی، مبانی نظری عدالت اجتماعی در اسلام، ص ۱۴۴) بلکه در سایه‌ی کار و فعالیت اقتصادی و سرمایه‌گذاری، به رفاه نسبی دست یابند تا زمینه‌ی تجاوز به حقوق دیگران برای افراد فراهم نگردد و به عکس، به خاطر نیازمند نبودن، حقوق یکدیگر را بیشتر رعایت نمایند.

د) عدم پیروی از هوی و هوس

یکی دیگر از زمینه‌های تحقق عدالت اجتماعی، عدم پیروی از هوی و هوس می‌باشد. عدالت باید خوی و خصلت مؤمن، به عبارتی ملکه‌ی فرد شود و ملاحظه‌ی فامیل، دوست، آشنا، فقیر و غنی

نشود که از نشانه‌های هواپرستی می باشد. (ر.ک: مکارم شیرازی و همکاران، تفسیر نمونه، ج ۲، ص ۴۰۶)

از جمله دستورالعمل‌هایی که در قرآن در باب عدالت در آیه ۱۳۵ سوره نساء، به آن اشاره شده است، عدم پیروی از هوی و هوس می‌باشد.

جمله (تَعْدِلُوا) ممکن است از ماده ی «عدالت» و یا از ماده ی «عدول» باشد، اگر از ماده ی «عدالت» باشد، یعنی از هواپرستی پیروی نکنید تا بتوانید اجرای عدالت کنید و اگر از ماده ی «عدول» باشد، یعنی از هواپرستی در مسیر انحراف از حق پیروی نکنید. یکی از انگیزه های مهم در پیروی از حق و پایمال نشدن آن، عدم پیروی از هوی و هوس می‌باشد. (مکارم شیرازی و همکاران، تفسیر نمونه، ج ۴، ص ۱۶۱؛ طباطبایی، المیزان فی تفسیر القرآن، ج ۵، ص ۱۷۵)

شاید بتوان گفت: مراد این است که فرد حتی انگیزه‌ای از هوای نفس، طمع و... نداشته باشد که باعث عدول از عدالت خواهد شد و به راه ظلم کشیده می‌شود؛ زیرا هوای نفس در مقابل عقل قرار دارد. تا زمانی که عقل فرمانروای شخص باشد، مشکلی پیش نخواهد آمد و پیروی از هوای نفس در وجود فرد جایی ندارد.

اما به محض اینکه نشانه‌های پیروی از هوای نفس نمایان شد، عقل کنار گذاشته خواهد شد و هوای نفس فرمانروا می‌گردد که پیروی کردن از آن، مفاسد فردی و اجتماعی بسیاری را به دنبال خواهد داشت. جامعه روی عدالت را نخواهد دید.

۲. زمینه‌های اجرای عدالت مختص حاکمان

مراد وظیفه‌ی حاکم و مسئولین است که با انجام این موارد، زمینه را برای محقق شدن عدالت به وجود آورند از جمله: اجرای دقیق کیفرهای متجاوزان، مدیریت کارآمد و برنامه‌ریزی درست، و...

الف) اجرای دقیق کیفیهای متجاوزان

در هر جامعه‌ای معمولاً تخلف روی می‌دهد و عده‌ای بدون اینکه به حق خود قانع باشند، همواره به حقوق دیگران تجاوز می‌کنند. تعداد دفعات این تجاوزها تا حدود زیادی به نحوه عملکرد دستگاه قضایی بستگی دارد. بدین معنا که اگر دستگاه مربوطه، به‌طور قاطع با جرایم برخورد نکند، دامنه تخلفات گسترش می‌یابد و حقوق مردم به‌ویژه مستضعفان، در معرض تعدی قدرتمندان قرار می‌گیرد. هرگونه تساهل و تسامح در اجرای احکام الهی، رسیدن به عدالت را با مشکل روبه‌رو خواهد کرد.

در مورد اجرای حدود الهی خداوند در سوره ص آیه ۲۶ به حضرت داوود(علیه السلام) چنین می‌فرماید: «يَا دَاوُودُ إِنَّا جَعَلْنَاكَ خَلِيفَةً فِي الْأَرْضِ فَاحْكُم بَيْنَ النَّاسِ بِالْحَقِّ وَلَا تَتَّبِعِ الْهَوَى...»؛ «ای داود، ما تو را در روی زمین مقام خلافت دادیم، پس میان خلق خدا به حق حکم کن و هرگز هوای نفس را پیروی نکن...» گرچه روی سخن در این آیه، به حضرت داوود است، ولی شکی نیست که این حکم یک حکم عمومی نسبت به تمام قضات و داوران می‌باشد. همه قضات باید این مسأله را جدی بگیرند که اسلام دین پارتی بازی و تبعیض قائل شدن نیست، بلکه بالعکس همیشه و در همه جا عدالت محوری حرف اول را می‌زند. (ر.ک: طبرسی، مجمع البیان فی تفسیر القرآن، ج ۳، ص ۹۹)

ب) مدیریت کارآمد و برنامه‌ریزی درست

مدیریت منصبی نیست که به راحتی و بی توجه از کنار آن بتوان گذشت. مسئولان و کارگزاران حکومت، باید با کفایت‌ترین و کارآمدترین افراد باشند. «رَبِّ هَبْ لِي حُكْمًا وَالْحَقْنِي بِالصَّالِحِينَ» (شعراء، آیه ۸۳)؛ «پروردگارا! به من علم و دانش ببخش و مرا به صالحان ملحق کن!» کلمه‌ی

(حُكْمًا) می‌تواند به معنای حکومت و سرپرستی و تدبیر امور و یا به معنای دانش و معرفت باشد.

(قرآنی، تفسیر نور، ج ۸، ص ۳۲۹)

حکم در واقع آگاهی توأم با آمادگی برای اجراء قدرت بر داوری صحیح می‌باشد. حضرت ابراهیم (علیه السلام) برای تدبیر امور مردم و اجرای عدالت، درخواست حکم کرد؛ با اینکه بهترین و شایسته‌ترین فرد برای رهبری بود. ولی برای اینکه در مسئولیت خویش گرفتار عذاب وجدان نشود که شاید حقی ناخواسته ضایع گردد، یا برنامه ریزی درستی انجام نشود، چنین درخواستی می‌نماید. (مکارم شیرازی و همکاران، تفسیر نمونه، ج ۱۵، ص ۲۶۰-۲۶۱)

ج) نظارت

مراد از نظارت این است که ناظر یا ناظرانی در هر نهاد و مؤسسه‌ای (خصوصی یا اداری) به صورت مخفی و آشکار، عملکرد شهروندان را رصد نمایند تا هر فرد، حدود وظایف خود را بعد از دانستن، به نحو احسن به انجام رساند.

با توجه به انواع نظارتی که خداوند بر اعمال انسان‌ها قرار داده است، اعم از نظارت بیرونی و درونی، نوعی دیگر از نظارت بیرونی برای افراد ثابت می‌شود که عبارتست از نظارت حاکمان.

نظارت بیرونی: نظارت به خاطر بهتر شدن نتیجه‌ی امور است. چنان که خداوند نیز ناظرانی بر عملکرد انسان‌ها نهاده است. نظارت بیرونی بر دو قسم است:

نظارت الهی

در این نوع نظارت، هیچ چیز از چشم ناظران دقیق و تیزبین دور نخواهد ماند. سیستم نظارتی ظریفی که خداوند خود در رأس و در مرتبه‌ی اعلاّی نظارت‌ها قرار دارد: «وَاللَّهُ يَعْلَمُ مَا تُسْرُونَ وَ

مَا تُعْلِنُونَ» (نحل، آیه ۱۹): «خداوند آن چه را پنهان می‌دارید و آن چه را آشکار می‌سازید، می‌داند.»

و در مرتبه بعدی قرآن کریم به صراحت مراقبان و شاهدان چون نظارت معصومین (علیهم السلام) که در «وَقُلْ اَعْمَلُوا فَسَيَرَى اللّٰهُ عَمَلَكُمْ وَرَسُولُهُ وَالْمُؤْمِنُونَ...» (توبه، آیه ۱۰۵)؛ نظارت فرشتگان رقیب و عتید «مَا يَلْفِظُ مِنْ قَوْلٍ اِلَّا لَدَيْهِ رَقِيبٌ عَتِيدٌ» (ق، آیه ۱۸)؛ «هیچ سخنی نمی گوید جز اینکه در همانجا مراقبی آماده است»؛ نظارت اعضا و جوارح که در آیه ۲۴ سوره نور به روشنی بیان شده است. «يَوْمَ تَشْهَدُ عَلَيْهِمْ اَلْسِنَتُهُمْ وَاَيْدِيهِمْ وَاَرْجُلُهُمْ»؛ «روزی که زبان ها و دست ها و پاهایشان به زبان آنها بر آنچه (در دنیا) مرتکب می شدند شهادت خواهند داد.» را بیان می نماید.

نظارت حاکمان

وجود چشم‌های حساس و تیزبین ناظران، عرصه را بر سهل‌انگاری، غفلت، تهمت‌های ناروا، ظلم و ستم و... تنگ خواهد کرد و از طرف مقابل، جدیت و کار و تلاش مفید و مثمرتر را به ارمغان خواهد آورد.

اگر فرهنگ نظارت بر امور، در جامعه فراگیر شود، زمینه‌ای مناسب و مطمئن برای اجرایی شدن عدالت خواهد بود. چون هشداری برای عموم است که تلاش آنان از سوی مافوق، مورد سنجش و ارزیابی مداوم قرار می‌گیرد و در صورت تخلف، هیچ‌گونه اغماضی نخواهد شد.

نظارت درونی: خداوند علاوه بر نظارت بیرونی، نظارت درونی را نیز برای انسان‌ها برمی‌شمارد. در نظارت درونی می‌توان به نظارت انسان بر نفس اشاره کرد. «أَتَأْمُرُونَ النَّاسَ بِالْبِرِّ وَتَنْسَوْنَ أَنْفُسَكُمْ...» (بقره، آیه ۴۴) فراموش کردن خود و در مقابل دعوت مردم به بر و نیکی، عدم نظارت بر اعمال خویش را ثابت می‌کند. هر فرد باید مراقب اعمال و رفتار خویش بوده و بر نفس خود نظارت داشته باشد و نیز روایات زیادی در این زمینه وارد شده است که به همه‌ی انسان

ها سفارش می‌کنند بر اعمال خویش نظارت داشته باشند. (قمی، الفضائل، ص ۱۵۳)

پس با توجه به اهمیت نظارت که در قرآن مطرح شده است، ضرورت نیاز به نظارت حاکمان به اثبات می رسد. اگر شهروندان بدانند که زیر نظر هستند، وظیفه‌ی خود را جدی تر می گیرند. در نتیجه بستر خوبی برای عدالت‌گستری فراهم خواهد آمد.

فلذا سیستم نظارت الهی، اتمام حجت و درس عبرتی است که در جهت رشد و بالندگی جامعه و گسترش عدالت گام بردارند.

د) توجه به قابلیت‌های افراد

لیاقت و شایستگی افراد، لازمه‌ی هر کاری است. برای انتخاب شایسته‌ترین افراد باید به توانایی و لیاقت افراد توجه داشت. در غیر این صورت، قطعاً نمی توان انتظار داشت آنها مجری عدالت باشند. تعبیری که در آیه ۲۵۱ سوره بقره آمده است، ممکن است اشاره به علم تدبیر کشورداری ... باشد که داوود(علیه السلام) در حکومت بسیار عظیم خود، به آن نیاز داشت که پس از اثبات لیاقت و کاردانی داوود(علیه السلام) در جنگ با جالوت، خداوند علاوه بر ملک، حکمت را نیز به وی عطا کرد؛ زیرا خداوند، هر مقامی را که به کسی می سپارد، آمادگی های لازم را نیز به او می-بخشد.(مکارم شیرازی و همکاران، تفسیر نمونه، ج ۲، ص ۲۴۷)

این خود می تواند دال بر این باشد که تدبیر امور، نیاز به افراد قابل و لایق دارد که در انجام امور، سربلند و پیروز باشند و از عهده احقاق حقوق برآیند؛ هرچه منصب مهم تر باشد، توجه به لیاقت و کاردانی افراد مهم تر خواهد بود.

۳. زمینه های اجرای عدالت مختص مردم

باید و شدهایی که در صورت ملتزم بودن عموم مردم و سعی و تلاش مضاعف در عمل به آنها، امید است بستر عدالت فراهم گردیده و شکوفه‌های عدالت از هر کوی و برزن سر برآورد.

الف) برابری و مساوات

یکسان در نظر گرفتن افراد به لحاظ توانایی، استعداد، ظرفیت و... سخن گزاف و بیهوده‌ای بوده و صحیح نیست. (ر.ک: مطهری، اسلام و مقتضیات زمان، ج ۱۱، ص ۳۱۳) خداوند استعدادهای گوناگون را در میان مردم تقسیم نموده است. این اختلافی طبیعی که میان افراد وجود دارد. و قرآن کریم به آن اشاره نموده است که «نَحْنُ قَسَمْنَا بَيْنَهُمْ مَعِشَتَهُمْ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا...» (زخرف، آیه ۳۲)؛ «ما معیشت آنها را در حیات دنیا در میانشان تقسیم کردیم...» که در ادامه آیه عنوان می شود که هرگز دلیل تفاوت آنها در مقامات معنوی نیست.

رعایت مساوات در مسایل گوناگون مانند مساوات در احقاق حقوق، مساوات در اخلاق، اقتصاد، زمینه‌های فرهنگی، سیاسی و... قابل تصور است. از عوامل دلگرمی افراد جامعه، نگاه برابر و بدون تبعیض نسبت به یکدیگر می باشد. وقتی همه ی مردم قصد دمیدن روح مساوات در جامعه را داشته باشند، روشن است که بستر عدالت فراهم می‌شود.

خداوند همه‌ی انسان‌ها را به طور یکسان در نظر گرفته و حق برخورداری از مواهب هستی را بدون هیچ‌گونه تبعیضی به همه‌ی آنها داده است. که در آیات ۱۳ سوره جاثیه و ۲۰ سوره لقمان خداوند کریم به آن اشاره نموده است، پس در حقیقت تبعیض و تفاوتی در استفاده از نعمات الهی وجود ندارد، انسان‌ها خود باعث بوجود آمدن تفاوت و عدم مساوات خواهند شد.

ب) بیداری و شعور عامه

غفلت سبب می شود که به تعبیر قرآن کریم «...أُولَئِكَ كَالْأَنْعَامِ بَلْ هُمْ أَضَلُّ أُولَئِكَ هُمُ الْغَافِلُونَ»

(اعراف، آیه ۱۷۹) این فقدان علم و عقل در هر انسانی، او را از مقام شرافت و کرامت انسانی ساقط

می کند و حتی پست تر از چارپایان می سازد.

کسی که فاقد مقام کرامت انسانی گردد، به طور حتم مدافع اعمال حق و عدالت نیز نمی گردد و حتی موجب اعراض از حق می شود «...بَلْ أَكْثَرُهُمْ لَا يَعْلَمُونَ الْحَقَّ فَهُمْ مُعْرِضُونَ» (انبیاء، آیه ۲۴) رشد انسان در هر زمینه ای به علم و عقل باز می گردد. علم و آگاهی فرد، موجب قدم گزاردن در مسیر صحیح و بروز رفتار عادلانه خواهد شد.

از طرفی دیگر، تا زمانی که افراد از مطلوب و زوایای آن آگاهی کامل نداشته باشند، به دنبال کسب آن نیز نخواهند بود.

زمانی که مدیران و مسئولان بدانند شهروندان با آگاهی کامل، بیش از هر چیز از آنان عدالت را می خواهند، به فکر فرو می روند و درصدد تحقق عدالت برخواهند آمد.

ج) رعایت اخلاق اسلامی

یکی از زمینه های مهم رعایت عدالت، اخلاق حسنه است. کسی که دارای اخلاق حسنه و نیکو باشد، اجرای عدالت و عدالت محوری برای وی امری محال و سخت، نخواهد بود.

در قرآن آیاتی است که اخلاق حسنه ی پیامبر(صلی الله علیه و آله و سلم) را مورد مدح و ستایش قرار می دهد و وسیله ی رسیدن به کمالات و فضایل بسیار برمی شمارد. (قلم، آیه ۴)

آیه شریفه هر چند به خودی خود، حسن خلق رسول خدا(صلی الله علیه و آله و سلم) را می ستاید، لیکن با در نظر گرفتن خصوص سیاق، به خصوص اخلاق پسندیده اجتماعی حضرت نظر دارد. اخلاقی که مربوط به معاشرت است و عقل در حیران است.

با وجود چنین اخلاق اسلامی در اشخاص، عدالت محوری و اقامه عدل و داد جزو اساسی ترین برنامه های ایشان خواهد شد. (مکارم شیرازی و همکاران، تفسیر نمونه، ج ۲۴، ص ۳۷۲)

موانع اجرای عدالت

۱. موانع اجرای عدالت مربوط به حکومت

مراد بازدارنده هایی است که از سوی حکومت، کارگزاران و مسئولین نظام ایجاد می شود و عدالت اجتماعی را مختل می نماید؛ لذا لازم است مسئولین با سعی مضاعف، درصدد رفع آن برآیند تا همه شاهد جوانه زدن شکوفه های عدالت در جامعه باشند. برخی موانع عبارتند از:

الف) عدم تحمل صدای مخالف

برخی تحمل حرف حق یا صدای مخالف را ندارند. ممکن است اخلاق، سلیقه، عادات دیگران تلخ و غیرقابل تحمل باشد، اما لازم است هر فردی سعی صدر داشته باشد تا قدرت تحمل سخن حق در او پیدا شود، (ر.ک: مطهری، یادداشت های استاد مطهری، ج ۲، ص ۸۱) تا با تحمل سخن حق روند حق محوری و عدالت به اجرا درآید؛ چرا که حق، معیار عدالت در جامعه است.

به استناد آیه شریفه می توان نتیجه گرفت تا حق نباشد عدالتی نخواهد بود. آیه به صراحت بیان می کند آنها ابتدا دعوت به حق می نمودند و سپس عدالت را رعایت می کردند.

کسی که خواهان عدالت است، ابتدا باید حق را اعمال نماید تا عدالت محقق گردد و انحرافی صورت نگیرد. حکومتی که تحمل شنیدن سخن حق را نداشته و پذیرای آن نباشد، چگونه می تواند عدالت را در امورات خود و جامعه محقق سازد.

ب) انحصارطلبی و ویژه خواری

سودجویی، انحصارطلبی و ویژه خواری از رذیلت های اخلاقی و موانع عدالت است. برخی انسان ها تنها به فکر منافع خود هستند و نیازهای مادی برایشان اهمیت فوق العاده ای دارد؛ به گونه ای که به تدریج نیازهای معنوی خویش را به فراموشی می سپارند. این گونه نگرش به زندگی، زمینه ساز بسیاری از گرفتاری ها و تضییع حقوق و بی عدالتی ها در جامعه خواهد شد.

انحصارطلبان مرامشان تضييع حقوق ديگران است.

همان گونه که در قرآن آمده است: «...مَنْ إِنْ تَأْمَنَهُ بِقِنطَارٍ يُؤَدِّهِ إِلَيْكَ وَمِنْهُمْ مَنْ إِنْ تَأْمَنَهُ بِدِينَارٍ لَا يُؤَدِّهِ إِلَيْكَ إِلَّا مَا دُمْتَ عَلَيْهِ قَائِمًا...» (آل عمران، آیه ۷۵)، حتی اگر امانتی به انحصارطلبان سپرده شود، با رضایت آن را به صاحبش بر نمی-گردانند و چه بسا اگر تقاضا نشود، امانت را صاحب شوند، چرا که دوست دارند هر چیز خوبی را به خود منحصر کنند. این اثر انحصارطلبی است که عامل مهمی برای انحراف از مرز عدالت و عدالتخواهی خواهد بود.

ج) غفلت از رسیدگی به امور مهم

غفلت و غافلان در موارد متعددی در سخن خداوند متعال آمده است. گرچه در آیات متعدد غفلت بیشتر از یاد و نام خداوند و غفلت از آیات الهی و معاد می باشد، اما قطعاً منحصر در این موارد نیست، گرچه می توان گفت غفلت از یاد خدا ریشه تمام بی خبری ها و جهالت انسان ها است.

در کلام الهی آیات ۱۰۶ و ۱۰۸ سوره نحل، علت غضب خداوند بر کفار، غفلت آنها عنوان شده است. غفلت می تواند شامل هر مهمی بشود. مانند غفلت از سلامتی، جوانی، مسئولیت و... بی خبری مانع بزرگی در جهت پیشبرد اهداف فرد و جامعه خواهد شد. باید توجه داشت که مقام و مسئولیت به افراد غافل واگذار نشود؛ چرا که به سر منزل مقصود نخواهد رسید و یقیناً از مسیر عدالت خارج خواهند شد.

د) پیش داوری

پیش داوری تنها در زمینه ی قضاوت و دستگاه قضایی نیست؛ بلکه اظهار نظر در عرصه های مختلف را در برمی گیرد. پیش داوری موجب می شود حقی به ناحق از کسی دریغ شود یا به ناحق ظلمی روا داشته شود و مقام و موقعیت یا منصب و آن چه متعلق به فرد است، به وی داده نشود.

با توجه به آیه «وَمَا لَهُمْ بِهِ مِنْ عِلْمٍ إِنْ يَتَّبِعُونَ إِلَّا الظَّنَّ وَإِنَّ الظَّنَّ لَا يُغْنِي مِنَ الْحَقِّ شَيْئاً» (نجم، آیه ۲۶)؛ «آنها هرگز به این سخن دانشی ندارند، تنها از گمان بی پایه پیروی می کنند با اینکه «گمان» هرگز انسان را از حق بی نیاز نمی کند» وجود ظن و گمان و عدم علم، مانع وصول به حقیقت است. گاهی فرد بدون توجه به عواقب کار، قضاوتی عجولانه می کند که نه تنها موجب خدشه دار شدن شخصیت طرف مقابل خواهد شد، بلکه عدالت نیز نسبت به آن فرد محقق نمی گردد.

ه) گوناگونی خواسته های حاکم

یکی دیگر از موانع اجرای عدالت در جامعه، این است که حاکم تابع هوای نفس خود شده باشد. در آیه «...وَلَا تَتَّبِعِ الْهَوَى فَيُضِلَّكَ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ...» (ص، آیه ۲۶) خداوند به مهم ترین خطری که یک حاکم را تهدید می کند، اشاره فرموده است؛ چرا که هوای نفس پرده ضخیمی بر چشم و گوش حقیقت بین انسان می افکند، خواسته ها، متعدد می گردد و میان او و عدالت جدایی می اندازد. حاکمی که خواسته های متعدد داشته باشد و پیرو هوای نفس باشد، منافع و حقوق مردم را فدای مطامع خویش می کند. (مکارم شیرازی و همکاران، تفسیر نمونه، ج ۱۹، ص ۲۶۳-۲۶۱)

۲. موانع اجرای عدالت مربوط به مردم

بازدارنده هایی که اگر مردم مراقب نباشند، به راحتی دامن گیر آنان خواهد شد و در آن جامعه نمی توان تحقق عدالت اجتماعی را انتظار داشت.

الف) پیروی از تمایلات خود یا دیگری

چنین مانعی در نتیجه روی گردانی از حق به وجود می آید. آیه شریفه ۷۰ سوره مومنون اشاره به این مطلب دارد که چون سخنان پیامبر (صلی الله علیه و آله و سلم) مطابق تمایلات آنها نبوده، حاضر به پذیرفتن آن نبودند، پیامبر (صلی الله علیه و آله و سلم) را مجنون می شمردند و این به خاطر آشکار نبودن

حقانیت سخن پیامبر (صلی الله علیه و آله و سلم) نبود، بلکه مشکل از جانب مخالفان بود که همه چیز را مطابق تمایلات خود می خواستند. (ر.ک: طباطبایی، میزان فی تفسیر القرآن، ج ۱۵، ص ۶۳) گاهی برخی افراد با وجود آشنایی با حق به دلیل کراهت از آن، پیرو تمایلات می گردند و در نتیجه از حق روی گردان می شوند.

کسانی که پیرو تمایلات خود و یا تابع خواسته های اطرافیان باشند، خود به خود مخالفت از حق خواهند نمود؛ چرا که حق و حقیقت، همیشه مطابق تمایلات آنها نیست و زمانی که حق را مخالف خواسته ی خود بدانند، به ناچار برای رسیدن به مقصود خویش، حق را نادیده می گیرند و ندای حق را نشنیده مفروض می دارند. از این رو آنها از چهارپایان بدترند.

ب) قدرت اقتصادی

کسانی که بر قدرت خود تکیه داشته باشند، آن قدرت زمینه ی طغیان ایشان و سبب تضییع حقوق دیگران می گردد، پس به راحتی عدالت را زیر پا خواهند گذاشت. چنین شخصی با این چنین روحیه ای مسلماً حاضر نمی شود از منافع و سود بیشتر نسبت به خود چشم پوشی کند و همواره درصد کسب مزایا و منافع بیشتری خواهد بود، در حالی که حقوق دیگران و بهره مندی آنها از امکانات برای وی از چندان اهمیتی برخوردار نیست.

ج) ترک جهاد و ناخوشایند داشتن آن

مقاومت در برابر مستکبران و دفاع از مظلومان، همواره در دستور کار اسلام قرار داشته است. در برخی از آیات که دستور جهاد آمده است، خداوند عواطف انسان ها را تحت تأثیر قرار می-دهد تا تمایل بیشتری نسبت به آن پیدا کنند. به طور کلی ترک جهاد، تسلیم زور و ظلم شدن است؛ یعنی عدم دفاع از حق و حقوقات خویش و یا سایر مظلومان.

د) ضعف نفس

برای وصول به حق، باید سختی راه را متحمل شد و گاهی شکست و تلخی را تجربه کرد. اما نباید دچار ضعف و ناامیدی شد؛ چرا که رخوت و سستی مانع پیروزی است. بیشترین علت دور شدن از اجرای عدالت از عدم شناخت نشأت می‌گیرد. (مجلسی، بحار الانوار، ج ۱، ص ۱۵؛ حکیمی و دیگران، الحیاه، ج ۱، ص ۳۷) از این رو باید سعی کرد تا راهکارهای اجرایی عدالت، که مندرج در سخنان ناب و جاودانه کلام الهی می‌باشد، را روشنگر راه قرار داد و هر اقدام بزرگ یا کوچک را با آگاهی و معرفت درست همراه نمود.

راهکارهای سیاسی در تحقق عدالت اجتماعی

مراد از راهکارهای سیاسی، تدابیر و راه حل‌هایی است که به حاکم و حکومت منوط خواهد گردید تا در سایه‌ی انجام تدابیر حکیمانه، شاهد و ناظر عدالت اجتماعی در جامعه باشیم.

۱. اجرای احکام و حدود شرعی

حدود، بخشی از قوانین کیفری اسلام است که مجازات آن در برابر کارهای خلاف عفت و اخلاق اعمال می‌شود و کیفر ثابت و مشخصی دارد. اسباب حد، گناهیانی چون زنا، لواط، محاربه و... را شامل می‌شود. اگر برای متخلفین، مجازات و حدود تعیین شده، مجدانه پیگیری نشود، افراد سودجو که در کمین هستند، بلافاصله همه چیز را به نفع خود تمام خواهند کرد. به این ترتیب حتی روزنه‌ای از عدالت در موارد بسیاری باقی نخواهند گذاشت.

بافت زندگی اجتماعی بشر به گونه‌ای است که آلودگی‌های اخلاقی و عملی در یک فرد ثابت نمی‌ماند و به سرعت به جامعه سرایت می‌کند. برای پاک‌سازی جامعه باید همان‌گونه که گناه به سرعت برملا شده، مجازات نیز برملا و فوری اجرا گردد.

۲. ایجاد امنیت

یکی از مهم ترین نیازهای طبیعی انسان ها، امنیت است. فقدان امنیت در جامعه، شهروندان را گرفتار ترس و دلهره و نگرانی می سازد. اسلام امنیت را نیز مورد توجه قرار داده است. به عنوان مثال قرآن یکی از اهداف استقرار حاکمیت خداوند و خلافت صالحان را امنیت معرفی می نماید.

دعای حضرت ابراهیم(علیه السلام) برای شهر مقدس مکه نیز بیانگر اهمیت ویژه ی این امر مهم می باشد.

چون در فضای ناامن و هرج و مرج گونه هرگز نمی توان دست به اجرای عدالت زد و عملی شدن آن غیر ممکن خواهد بود.(ر.ک: مطهری، مرتضی، عدل الهی، صص ۵۲-۴۸) در صورت وجود ناامنی اصولاً هنجارهایی از قبیل صیانت از خود و منافع وابسته، اهمیت می یابد. کسی در فکر اجرای عدالت و اعطای حقوق دیگران نخواهد بود.

راهکارهای اقتصادی تحقق عدالت اجتماعی

همه ی مردم در جامعه ی اسلامی، مردمی صبور و افرادی خاص نیستند تا بتوانند هرگونه شرایط سخت اقتصادی را تحمل نمایند. بنابراین با وجود چنین شرایطی، کم تر کسی به فکر اجرای عدالت و گذر در راه درست خواهد بود. پس در اجرای عدالت اجتماعی، راهکارهای اقتصادی نیز نقش بسیار مهمی خواهد داشت. مراد از رفاه عمومی این است که تمام آحاد جامعه از امکانات زندگی در تمام زمینه ها در حدّ متوسط برخوردار باشند.(صدر، اقتصادنا، ج ۲، ص ۳۰۲) هدف اساسی ایجاد رفاه، بهبود وضع زندگی بشر است.(ر.ک: العسل، توسعه در اسلام، ص ۲۴۶ و ۷۲) که زمینه تخلف و تضییع حقوق را کاهش می دهد.

وقتی هر کس از مواهب الهی به سهم خویش بهره مند گردد، امکانات و ثروت ها در اختیار قشر

خاصی قرار نمی‌گیرد و فاصله‌ی طبقاتی به وجود نمی‌آید و عموم امکان بهره‌برداری بیشتری از امکانات طبیعی را خواهند داشت. و آیات دیگری چون ۲۹ سوره نساء؛ ۱۰ سوره الرحمن و ۱۵ سوره ملک نیز دال بر استفاده‌ی عموم از منابع طبیعی می‌کند که رفاه عمومی را به دنبال خواهد داشت.

۱. اصلاح و آبادانی شهرها

برای دسترسی به قدرت اقتصادی، چارهای جز زمینه‌سازی رشد مداوم اقتصادی نیست. در تعالیم اسلام نیز به عمران و آبادانی دستور داده شده تا جامعه‌ی اسلامی از رشد مستمر اقتصادی برخوردار باشد. قابل توجه این که خداوند می‌فرماید وسایل عمران از هر نظر آماده است، شما باید با تلاش و کوشش زمین را آباد سازید و منابع آن را بدست آورید.

۲. رفع فقر از جامعه

متأسفانه یکی از آفت‌های جامعه‌ها، همواره فقر و بروز فاصله‌ی طبقاتی است که در اثر فشار زندگی، حقوق دیگران نادیده گرفته می‌شود و تحقق عدالت اجتماعی را تهدید می‌کند. اسلام لازم می‌داند که هر فردی به میزان معلوم از اموال خویش استفاده نماید تا نه در فشار و تنگدستی واقع شود و نه بنابر احتیاط، تنعم زیاده بر اندازه، او را به طغیان بکشد. (ر.ک: سید قطب، عدالت اجتماعی در اسلام، ص ۸۸-۸۹) از این رو خداوند هشدار می‌دهد که برای فقرا در اموال مردم حقوقی قرارداده است تا جامعه شاهد ازدیاد روز افزون فقرا و سرانجام، بی‌عدالتی نباشد. فلذا دولت و ملت باید با تلاشی مستمر و مداوم با فقر مقابله کنند که همواره مزاحم عدالت اجتماعی است و اسلام در این زمینه تدابیری اندیشیده و دستورهای ارائه نموده است. از جمله پرداخت خمس و زکات، صدقات (کفارات و نذورات)، وقف و... تا از طرفی فقر عمومی کاهش یابد و از طرف دیگر ثروت در دست قشر خاصی انباشته نگردد و از انحصار جلوگیری شود.

۳. ایجاد وحدت و همدلی

فقدان وحدت و همدلی میان مسلمانان، راه را برای نفوذ دشمنان و دوست نماها هموار می نماید و از پشت پرده، توسط خود مسلمانان دست به توطئه و انقلاب خواهند زد که منجر به برهم زدن امنیت و بی نظمی فراوانی شده، پایه های تحقق عدالت را متزلزل خواهند کرد. با چنین وضعیتی، جایی برای صحبت از رفتار عادلانه و انسان مآبانه نخواهد بود. برای این که افراد جامعه به مرحله ی بالاتری از پیشرفت و رفاه و آسایش برسند، وجود وحدت لازم است. چون در پرتو وحدت و همدلی افراد، رأفت و عطوفت میان آنان بیشتر شده، پیوسته از حقوق یکدیگر دفاع می کنند و عاملی برای تحقق عدالت خواهد شد. (مدرسی، من هدی القرآن، ج ۱، ص ۵۸۷)

امام خمینی(ره) یکی از مهم ترین اهداف تشکیل حکومت اسلامی را وحدت و اتحاد مسلمین می-داند. (موسوی خمینی، شرح چهل حدیث، ج ۵، ص ۴۳؛ همو، ولایت فقیه، ص ۴۲)

۴. ایجاد استقامت و بردباری

توده مردم چون زندگی شان با حق و عدالت دوام و استحکام بیشتری دارد و اسلام نیز خواستار اجرای عدالت و برابری است. پس در مقابله با مشکلات و موانع بر سر راه عدالت مردم نیازمند پشتوانه قوی و محکمی می باشند که این پشتوانه همان استقامت و بردباری است.

هر قدر نقشه ی عالی مطرح شده باشد، اگر رهنورد نتواند آن را به مرحله ی اجرا درآورد و یا ضامن اجرایی برای آن نداشته باشد، آن نقشه مفید فایده نخواهد بود. بهترین ضامن وصول به مقصد، استقامت و بردباری است. فلذا خداوند به پیامبر سفارش می کند: «فَاسْتَقِمْ كَمَا أُمِرْتَ...» (هود، آیه ۱۱۲)؛ «پس همان گونه که فرمان یافته‌ای، استقامت کن...»

هر قدر مقصد و هدف مهم تر باشد، استقامت از اهمیت بیشتری برخوردار خواهد بود. وقتی هدف

اجرای عدالت و فراگیر شدن آن در تمامی عرصه ها و زمینه ها می باشد، مسلم است استقامت بیشتر و محکم تری را می طلبد تا در میان راه از پای درنیامده، به تلاش خود در جهت وصول به مقصد و هدف و آرمان والای عدالت ادامه دهد.

۵. تعاون و همکاری

وصول به اهداف عالی و اجرای عدالت در جامعه، جز با روحیه ی تعاون و همکاری قوت نمیگیرد. زمانی که افراد جامعه خواهان عدالت هستند، برای کسب آن نیز باید تلاش همه جانبه داشته باشند و با یکدیگر تکافل و همکاری نمایند. از این رو اسلام به تعاون و همکاری سفارش نموده است. چنانچه که در آیه «... تَعَاوَنُوا عَلَى الْبِرِّ وَ التَّقْوَىٰ وَ لَا تَعَاوَنُوا عَلَى الْإِثْمِ وَ الْعُدْوَانِ...» (مائده، آیه ۲)؛ «...در راه نیکی و پرهیزگاری با هم تعاون کنید! و (هرگز) در راه گناه و تعدی همکاری ننمایید...»

افراد باید تلاش کنند تا روابط اجتماعی خود را گسترش دهند و به سبب همکاری و همیاری با دیگران در حد توان گره گشا باشند، نسبت به نیاز نیازمندان بی تفاوت نباشند تا آنان نیز بتوانند به حقوقات خود نائل شوند و به سبب بی اهمیتی برخی، حقی از آنان تباه نگردد تا عدالت در اجتماع و در زمینه های مختلف محقق گردد.

نتیجه بحث

بنابر تحقیقات انجام شده در سه محور زمینه ها، موانع و راهکارهای تحقق عدالت اجتماعی می-توان به این نتیجه رسید که تقوا، اعطای حقوق، عدم پیروی از هوی و هوس و سرمایه گذاری از زمینه های مشترک بین حاکمان و مردم می باشد و از زمینه های مختص حاکمان اجرای دقیق

کیفرهای متجاوزان، مدیریت کارآمد و برنامه ریزی درست، نظارت، توجه به قابلیت های افراد است و از زمینه های مختص مردم برابری و مساوات، بیداری و شعور عامه، عمل به قانون و رعایت اخلاق اسلامی می باشد. موانع اجرای عدالت نقد ناپذیری، انحصارطلبی، غفلت از رسیدگی به امور مهم، پیش داوری و گوناگونی خواسته های حاکم از موانع مختص حاکمان و پیروی از تمایلات خود یا دیگری، ترک جهاد و ضعف نفس از موانع مختص مردم می باشد.

هم چنین از راهکارهای سیاسی تحقق عدالت اجتماعی اجرای احکام و حدود شرعی و ایجاد امنیت است و راهکارهای اقتصادی ایجاد رفاه عمومی، اصلاح و آبادانی شهرها و رفع فقر از جامعه را می توان اشاره کرد و نیز می توان ایجاد وحدت و همدلی، ایجاد استقامت و بردباری و تعاون و همکاری را به عنوان راهکار فرهنگی نام برد.

منابع

- * **قرآن مجید**، ترجمه: ناصر مکارم شیرازی، جمهوری اسلامی ایران، چاپ دوم، تهران، ۱۳۹۱.
- * **نهج البلاغه**، ترجمه: محمد دشتی، عروج اندیشه، چاپ اول، مشهد، ۱۳۸۷.
۱. باقری، فردین، **عدالت اجتماعی در گستره جهانی**، جهاد دانشگاهی، چاپ دوم، تهران، ۱۳۸۵.
۲. تمیمی آمدی، عبدالواحد بن محمد، **غررالحکم و دررالکلم**، ترجمه و شرح: جمال الدین محمد خوانساری، انتشارات دانشگاه تهران، چاپ چهارم، تهران، ۱۳۷۳.
۳. جوادی آملی، عبدالله، **فلسفه حقوق بشر**، مرکز نشر اسراء، چاپ چهارم، قم، ۱۳۸۳.

۴. حکیمی و دیگران، محمد رضا، الحیة، ترجمه: محمد آرام، انتشارات دلیل ما، چاپ پنجم، قم، ۱۳۸۳.
۵. سید قطب، عدالت اجتماعی در اسلام، ترجمه: محمدعلی گرامی و سید هادی خسروشاهی، شرکت سهامی انتشار، چاپ هشتم، تهران، بی تا.
۶. شبیدینی پاشاکی، محمد، مبانی نظری عدالت اجتماعی در اسلام، زمزم هدایت، قم، ۱۳۹۰.
۷. صدر، سید رضا، استقامت، بی جا، بی نا، ۱۳۳۴.
۸. طباطبایی، سید محمد حسین، المیزان فی تفسیر القرآن، دفتر انتشارات اسلامی جامعه‌ی مدرسین حوزه علمیه قم، قم، ۱۴۱۷ه.ق.
۹. طبرسی، فضل بن حسن، مجمع البیان فی تفسیر القرآن، ناصر خسرو، تهران، ۱۳۷۲.
۱۰. طریحی، فخرالدین، مجمع البحرین، کتابفروشی مرتضوی، چاپ سوم، تهران، ۱۳۷۵.
۱۱. العسل، ابراهیم، توسعه در اسلام، ترجمه: دکتر عباس عرب، مؤسسه چاپ و انتشارات آستان قدس رضوی، چاپ اول، مشهد، ۱۳۷۸.
۱۲. قرائتی، محسن، تفسیر نور، مرکز فرهنگی درس‌هایی از قرآن، تهران، ۱۳۸۳.
۱۳. قمی، شاذان بن جبرئیل، الفضائل، انتشارات رضی، دوم، قم، ۱۳۶۳.
۱۴. مدرسی، محمد تقی، من هدی القرآن، دار محبی الحسین، ۷، چاپ اول، تهران، ۱۴۱۹ه.ق.
۱۵. مطهری، مرتضی، اسلام و مقتضیات زمان، صدرا، چاپ یازدهم، تهران، ۱۳۷۴.
۱۶. ....، عدل الهی، انتشارات صدرا، چاپ دوم، قم، بی تا.
۱۷. ....، یادداشت‌های استاد مطهری، صدرا، چاپ اول، تهران، ۱۳۸۲.
۱۸. مکارم شیرازی و همکاران، ناصر، تفسیر نمونه، دارالکتب الاسلامیه، چاپ چهل و یکم، تهران، ۱۳۸۰.

۱۹. موسوی خمینی، سید روح الله، **شرح چهل حدیث**، مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی، قم، ۱۳۸۷.

۲۰. ....، .....، **ولایت فقیه**، مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی، تهران، ۱۳۷۷.

۲۱. الیسوعی، لوئیس معلوف، **المنجد فی اللغه و الاعلام**، مترجم: محمد بندرریگی، انتشارات اسلامی، بی جا، ۱۳۸۷.

